

نماینده‌گی المصطفی در خراسان - مجتمع آموزش عالی خواهران

مدرسه عالی فقه و قرآن

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته فقه و معارف اسلامی گرایش کلام

عنوان

ظرفیت شناسی فقه مقاصدی در مسائل مستحدثه فقه خانواده

استاد راهنما

دکتر نسرین هژبری

پژوهشگر

زکيه محقق (۱۱۵۵۴۹۳)

آذر ۱۴۰۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نماینده‌گی المصطفی در خراسان - مجتمع آموزش عالی خواهران

مدرسه عالی فقه و قرآن

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته فقه و معارف اسلامی گرایش کلام

عنوان

ظرفیت شناسی فقه مقاصدی در مسائل مستحدثه فقه خانواده

استاد راهنما

دکتر نسرین هژبری

پژوهشگر

زکیه محقق (۱۱۵۵۴۹۳)

آذر ۱۴۰۰

کاربرگ شماره.....۱۵/۴.....

تاریخ : ۱۴۰۰/۰۹/۱۰
شماره
پیوست:

بایستین
جامعه المصطفی العالمیه

«تاییدیه اعضای هیئت داوران جلسه دفاع پایان نامه کارشناسی ارشد»

اعضای محترم هیئت داوران؛

نسخه نهایی پایان نامه خانم زکيه محقق دارای کد تحصیلی ۱۱۵۵۴۹۳ رشته فقه و معارف اسلامی گرایش کلام تحت عنوان
ظرفیت شناسی فقه مقاصدی در مسائل مستحدثه فقه خانواده را از نظر شکلی و محتوایی بررسی نموده و پذیرش آن را
برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کنند.

هیئت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	محل امضا و تاریخ
استاد راهنما	سرکار خانم دکتر هژبری	استاد	
استاد مشاور	-	-	-
استاد داور	سرکار خانم دکتر وفادار	استاد	

معاون آموزشی جامعه المصطفی (ص) العالمیه

تاریخ و امضا

جامعه المصطفی العالمیه
Al-Mustafa International University

مسئولیت:

- مسئولیت این پایان‌نامه به عهده نگارنده آن است.
- استفاده از این پایان‌نامه با ذکر منبع و نام جامعه‌المصطفی (صلی الله علیه و آله و سلم) العالمیه بلامانع است.
- نشر این اثر در داخل کشور جمهوری اسلامی ایران منوط به اخذ مجوز از جامعه‌المصطفی (صلی الله علیه و آله و سلم) العالمیه است.

تقدیم

این تلاش ناچیز را تقدیم می کنم

به ساحت مقدّس یوسف زهرا، امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف؛

آنکه جهانی در انتظار عدالت و لطف اوست، باشد که مورد عنایتشان قرار گیرم.

تقدیر و تشکر:

اکنون که به یاری خدا این دوره را به پایان رسانده ام، وظیفه خود دانسته ام از تمامی عزیزانی که در این راه به من کمک کرده اند، نهایت سپاسگزاری را به عمل آورم. در ابتدا از استاد بزرگ و مهربانم سرکار خانم دکتر نسرین هژبری که راهنمایی این پایان نامه را به عهده داشتند و مرا مورد حمایت و زحمات بی دریغ شان کردند، کمال تشکر را دارم و همچنین از پدر و مادر مهربان و فداکارم که در تمام دوران زندگی به خصوص دوران تحصیلی مرا حمایت کرده اند و همسر عزیزم که پشتیبان همیشگی من در زندگی بوده اند، تشکر می کنم.

چکیده

«مقاصد شریعت» عبارت است از: علم به اهداف شریعت و فهم غایات که فقیه با استناد به آیات، احادیث معتبر و عقل می تواند به مشروعیت و موارد مقاصد در فقه دست پیدا کند. مقاصد ضروری شریعت شامل پنج مورد می شود که عبارت است از: حفظ دین، حفظ نفس، حفظ نسل، حفظ مال و حفظ عقل. تمام دستورات اسلام برای حفظ این پنج مقصد آمده است. اصطلاح مقاصد شریعت در میان اهل سنت از جایگاه ویژه ای برخوردار بوده و در میان فقهای امامیه از قرن سوّم به آن اهتمام داشتند و فقهای معاصر نیز افق جدیدی در فهم مقاصد شریعت ایجاد کرده اند و از آن برای استکشاف حکم بهره برده اند؛ به خصوص در مسائل مستحدثه ای که در خانواده به وجود می آید، زیرا که مقاصد شریعت راهکار مناسبی برای حلّ مسائل مستحدثه است و یاری دهنده فقیه در حلّ مسائل و شناخت حکم است.

با توجه به آنچه گفته شد، در این پژوهش به بررسی فقهی حکم مسائل مستحدثه و نوظهور در خانواده با رویکرد فقه مقاصدی که موضوع جدید و کاربردی است، پرداخته می شود و با استفاده از منابع کتابخانه ای و با روش توصیفی-تحلیلی جست و جو در این زمینه ادامه پیدا کرد و دانسته شد که بسیاری از مسائل جدید در حوزه خانواده را می توان با ارکان مقاصد شریعت که با اصول ازدواج سازگار است مطابقت داد؛ مانند مسأله تغییر جنسیت زوجه که با اصل حفظ نفس منافات دارد و به کمک این اصل می توان به حکم فقهی مهریه در این زمینه دست یافت.

کلیدواژه ها: فقه، مصلحت، مقاصد، مقاصد شریعت، مستحدثه.

فهرست مطالب

مقدمه	۱
بخش اول: کلیات و مفهوم شناسی	۴
فصل اول: کلیات	۵
۱-۱-۱- تبیین و ضرورت مسأله	۵
۱-۱-۲- فرضیه	۷
۱-۱-۳- سؤال اصلی	۷
۱-۱-۴- سؤالات فرعی	۷
۱-۱-۵- روش تحقیق	۷
۱-۱-۶- پیشینه تحقیق	۷
فصل دوم: مفهوم شناسی	۹
۱-۲-۱- فقه	۹
۱-۲-۲- مصلحت	۱۰
۱-۲-۳- مقاصد	۱۰
۱-۲-۴- شریعت	۱۱
۱-۲-۵- مقاصد شریعت	۱۱
۱-۵-۲-۱- تاریخچه مقاصد	۱۳
۱-۱-۵-۲-۱- سابقه بحث مقاصد در اهل سنت	۱۳
۱-۱-۵-۲-۲- سابقه بحث مقاصد در بین شیعه	۱۸
۱-۲-۶- مستحذثه	۲۱

بخش دوم: درآمدی بر فقه مقاصدی	۲۲
فصل اول: تقسیم بندی مقاصد شارع	۲۳
۱-۱-۲- مقاصد بیان کننده اهداف کلی	۲۳
۲-۱-۲- مقاصد به لحاظ قوت	۲۵
۳-۱-۲- مقاصد به لحاظ اعتبار شمول	۲۶
فصل دوم: ادله اثبات مقاصد	۲۹
۱-۲-۲- ادله نقلی اثبات فقه مقاصد الشریعه	۲۹
۱-۱-۲-۲- ادله قرآنی	۲۹
۲-۱-۲-۲- ادله روایی	۳۳
۲-۲-۲- ادله عقلی اثبات فقه مقاصد الشریعه	۳۵
فصل سوم: مبانی و راه های کشف مقاصد	۳۸
۱-۳-۲- مبانی فقه مقاصدی	۳۸
۱-۱-۳-۲- ابتدای شریعت بر مصالح و مفاسد	۳۸
۲-۳-۲- راه های کشف مقاصد شریعت	۴۲
۱-۲-۳-۲- استقرار	۴۳
۲-۲-۳-۲- اوامر و نواهی	۴۵
۱-۲-۲-۳-۲- اجماع	۴۶
۲-۲-۲-۳-۲- وجود نص در آیات و روایات	۴۶
۳-۲-۲-۳-۲- دلالت ایما	۴۶
۴-۲-۲-۳-۲- مناسبت	۴۷

۴۸.....	۲-۳-۲-۲-۵- سبر و تقسیم
۵۰.....	۲-۳-۲-۲-۶- تنقیح مناط
۵۲.....	۲-۳-۲-۲-۷- تخریج مناط
۵۳.....	۲-۳-۲-۲-۸- تحقیق مناط
۵۴.....	۲-۳-۲-۲-۹- الغای خصوصیت
۵۶.....	۲-۳-۲-۳- مجرد امر و نهی ابتدایی تصریحی
۵۶.....	۲-۳-۲-۴- مراجعه به رفتار و کردار پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم)
۵۸.....	بخش سوّم: مقاصد شریعت در فقه شیعه
۵۹.....	فصل اوّل: تعریف و تحقیق در مصلحت
۵۹.....	۳-۱-۱- تعریف مصلحت از دیدگاه فقیهان شیعه
۶۰.....	۳-۱-۲- تحقیق در تعریف مصلحت
۶۲.....	فصل دوّم: قلمرو مقاصد و بهره گیری فقهای شیعه از علم مقاصد
۶۲.....	۳-۲-۱- قلمرو مقاصد از دیدگاه فقهای شیعه
۶۴.....	۳-۲-۲- بهره گیری فقهای شیعه از علم مقاصد
۶۵.....	۳-۲-۳- مهجوریت علم مقاصد در شیعه
۶۹.....	فصل سوّم: پیامدهای بی توجهی به مقاصد و نتایج و کارکرد مقاصد در فقه امامیه
۶۹.....	۳-۱- پیامدهای بی توجهی به مقاصد شریعت در احکام
۷۱.....	۳-۲- نتایج و کارکردهای مقاصد شریعت در فقه امامیه
۷۱.....	۳-۲-۱- استکشاف حکم از مقاصد شریعت
۷۳.....	۳-۲-۲- تقیید و توسعه نصوص

- ۷۴..... ۳-۲-۳-۳- جلوگیری از احتیاط های ناروا
- ۷۵..... ۳-۲-۳-۴- جلوگیری از مکر و حيله های شرعی
- ۷۵..... ۳-۲-۳-۵- فهم صحیح و درست نصوص فقهی
- ۷۶..... ۳-۲-۳-۶- معیاری برای قبولی یا رد روایات
- ۷۷..... ۳-۲-۳-۷- درک عقل عملی
- ۷۸..... بخش چهارم: حلّ مسائل مستحدثه در فقه خانواده با رویکرد مقاصد شریعت
- ۷۹..... فصل اول: حلّ مسائل مستحدثه مالی (مهریه و نفقه) با رویکرد مقاصد شریعت
- ۷۹..... ۴-۱-۱- معنای لغوی و اصطلاحی خانواده
- ۸۰..... ۴-۱-۲- کارکرد مقاصد شریعت در حوزه خانواده
- ۸۲..... ۴-۱-۳- مهریه
- ۸۳..... ۴-۱-۳-۱- تعریف مهریه
- ۸۳..... ۴-۱-۳-۲- مهریه در آیات و روایات
- ۸۵..... ۴-۱-۳-۳- اقسام مهریه
- ۸۶..... ۴-۱-۳-۳-۱- مهر المسمی
- ۸۶..... ۴-۱-۳-۳-۲- مهر المثل
- ۸۶..... ۴-۱-۳-۳-۳- مهر مفوض (واگذار شده)
- ۸۷..... ۴-۱-۳-۴- فلسفه و فواید مهریه
- ۸۷..... ۴-۱-۳-۴-۱- نشانه اهمیت عقد
- ۸۸..... ۴-۱-۳-۴-۲- تقویت جنبه معنوی عقد
- ۸۹..... ۴-۱-۳-۴-۳- تأمین آرامش و امنیت نسبی
- ۹۰..... ۴-۱-۳-۴-۴- نشانه حق مالکیت زن

- ۹۰..... ۱-۳-۴-۵- پشتوانه ای در برابر حوادث
- ۹۱..... ۱-۳-۴-۶- جبران کمبود حقوق مالی زن
- ۹۲..... ۱-۳-۵- تأدیه متناسب مهریه با تغییر شاخص قیمت ها
- ۹۳..... ۱-۳-۶- حاکمیت اصل احسان در خانواده
- ۹۵..... ۱-۳-۷- تغییر جنسیت بعد از ازدواج
- ۹۶..... ۱-۳-۷-۱- بررسی مهریه در تغییر جنسیت زن در عقد دائم
- ۹۸..... ۱-۳-۷-۲- بررسی مهریه در تغییر جنسیت زن در عقد موقت
- ۹۹..... ۱-۳-۸- تعارض حاکمیت اصل حفظ نفس در خانواده با اصل احسان و عدالت
- ۱۰۲..... ۱-۳-۹- نفقه
- ۱۰۲..... ۱-۳-۹-۱- نفقه در آیات و روایات
- ۱۰۳..... ۱-۳-۹-۲- شرایط وجوب نفقه
- ۱۰۴..... ۱-۳-۹-۳- موارد وجوب نفقه
- ۱۰۵..... ۱-۳-۹-۴- نفقه فوت یکی از زوجین
- ۱۰۶..... ۱-۳-۱۰- حاکمیت اصل کرامت در خانواده
- ۱۰۷..... ۱-۳-۱۱- بررسی نفقه در تغییر جنسیت زن در عقد دائم
- ۱۰۸..... ۱-۳-۱۲- بررسی نفقه در تغییر جنسیت زن در عقد موقت
- ۱۰۸..... ۱-۳-۱۳- حاکمیت اصل عدالت در خانواده
- ۱۱۲..... فصل دوم: حلّ مسائل مستحدثه حقوقی و روابط بین زوجین با رویکرد مقاصد شریعت
- ۱۱۲..... ۱-۲-۱- طلاق
- ۱۱۲..... ۱-۱-۲- انواع طلاق
- ۱۱۴..... ۲-۱-۲- جایگاه طلاق در اسلام

- ۱۱۵..... شرط عدم طلاق ۳-۱-۲-۴
- ۱۱۶..... بررسی آراء فقها در مشروعیت شرط عدم طلاق ۴-۱-۲-۴
- ۱۱۸..... تحلیل مشروعیت شرط عدم طلاق با رویکرد مقاصد شریعت ۵-۱-۲-۴
- ۱۱۹..... همسو بودن حاکمیت اصل وفاداری در خانواده با مشروعیت شرط عدم طلاق ۶-۱-۲-۴
- ۱۲۰..... بررسی مسأله فرزندآوری با رویکردی بر مقاصد شریعت ۲-۲-۴
- ۱۲۱..... فرزندآوری در فقه امامیه با رویکرد مقاصد شریعت ۱-۲-۲-۴
- ۱۲۳..... حاکمیت اصل حفظ نسل در خانواده ۲-۲-۲-۴
- ۱۲۳..... طهارت نسل در خانواده ۳-۲-۲-۴
- ۱۲۵..... نتیجه گیری
- ۱۲۶..... پیشنهادات پژوهشی
- ۱۲۷..... منابع و مآخذ:

مقدمه

با توجه به اینکه خداوند متعال حکیم و غنی است، هر عقل سلیمی حکم می کند که هم شریعت اسلام هدفمند و غایتمند باشد و هم احکام آن دارای علل و مقاصدی باشد، زیرا که همه دستورات الهی برای ضمانت مصالح آتی و آتی بندگان مقرر شده اند. تعلیل پذیری و غایتمندی احکام دینی، فقط مختص به دین اسلام نیست، بلکه شامل همه ادیان مختلف می شود. نصوص قرآن و روایات و متون معتبر شرعی همگی بر هدفمند بودن شریعت اسلام دلالت می کنند.

در نظام حقوقی اسلام، رابطه همه افراد جامعه مشخص و تعیین شده است و هریک مقاصد خاص خود را دارند. با بررسی و کنکاش در مقاصد شریعت مشخص شد که مقاصد ضروری شریعت شامل پنج مورد اساسی می شود که عبارتند از: حفظ دین، حفظ نفس، حفظ نسل، حفظ مال و حفظ عقل. همه آیین و دستورات اسلام در راستای حفظ همین مقاصد است. از آنجایی که خانواده بنیادین و اساسی ترین حوزه در بستر تربیت و تعالی انسان که اشرف مخلوقات است، به شمار می آید و تأثیر به سزایی در تحقق این مقاصد در حوزه فردی و اجتماعی شریعت دارد. با نظر به اینکه در عصر کنونی مسائل مستحدثه و نو ظهوری در حوزه خانواده میان زوجین پیش می آید که در عصر گذشته نبوده است و خواستار حکم به خصوص خود است، فقها با جست وجو و دقت لازم در متون فقهی و مصالح آن می توانند احکام بسیاری از آن ها را مشخص نموده و پاسخ دهند و به کمک مقاصد شریعت بسیاری از مشکلات و تعارضات به وجود آمده در حوزه خانواده را حل نمایند.

در رابطه با مقاصد و تبیین آن از همان ابتدا علمایی در میان مذاهب اسلامی ابراز نظر کرده اند که نتیجه آن به تحریر درآمدن کتب مختلفی مانند مقاصد الشریعه الاسلامیه از محمد بن طاهر بن عاشور، علل الشرائع از شیخ صدوق، الموافقات از شاطبی و دیگر از علمای مذاهب فقهی شد و هم چنین مقالاتی که در این زمینه نوشته شده است. گرچه بر اساس بررسی های صورت گرفته در فقه شیعه (چون نیاز به مقاصد شریعت نداشته و به ادله مستقیم از طریق پشوایان دین دسترسی داشته و نیازی برای کشف احکام بواسطه مقاصد نبوده است) لذا به حکم فقهی مسائل مستحدثه در خانواده با رویکرد مقاصد که موضوع جدید و کاربردی است پرداخته نشده است. پس بر آن شدیم تا در این پژوهش حکم برخی از مسائل مستحدثه مالی و روابط حقوقی زوجین را با رویکرد مقاصد شریعت مورد بررسی قرار دهیم. مانند مسأله تغییر جنسیت و بررسی حکم فقهی مهریه در آن که به کمک اصل حفظ نفس، مسأله تادیه مهریه با تغییر شاخص قیمت ها به کمک اصل احسان، نفقه با اصل عدالت، طلاق با اصل وفاداری و... مورد تحلیل و بررسی قرار دهیم.

این پژوهش از چهار بخش به شرح زیر تشکیل شده است:

- ۱- در ابتدا نکات کلیدی که شامل کلیات و شناخت مفاهیم کلیدی مطرح می شود.
- ۲- در این بخش پس از شناخت مقاصد شریعت به تقسیم بندی و ادله اثبات و مبانی و راههای کشف آن پرداخته می شود.
- ۳- در بخش سوم جایگاه مقاصد در فقه شیعه و قلمروی آن و بهره گیری فقها و... مورد تحلیل و بررسی قرار می گیرد.

۴- در نهایت در بخش چهارم مسائل مستحدثه مالی و حقوقی زوجین مانند مهریه و نفقه و طلاق و... در خانواده با رویکرد مقاصد شریعت مطرح می گردد.

روش نگارش این پژوهش توصیفی-تحلیلی است و برای گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه ای استفاده شده است.

بخش اول: کلیات و مفهوم شناسی

فصل اول: کلیات

۱-۱-۱- تبیین و ضرورت مسأله

یکی از مسائل مهم و ضروری در علم فلسفه فقه، مقاصد و اهداف شریعت است که فقه مقاصدی را می توان از دو مسیر به دست آورد؛ یکی از طریق عقل و دیگری از طریق نصوص معتبر و قابل اعتماد که مبین مقاصد و اهداف شریعت است. در مسائل مستحدثه نیز نمی توان تنها با استناد به نصوص موجود پاسخگوی احکام آن ها بود؛ لذا نیاز است تا مقاصد شرعی مطالعه و بررسی شود چون یاری دهنده ما در شناخت حکم مسائل نوظهور است.

فقیهان شیعه امامیه، در لابه لای مباحث فقهی خود، در ابواب گوناگون فقهی، از مصلحت، بسیار سخن گفته و جایگاه مصلحت را در فقه شیعه مشخص کرده اند و به طوری که در فقه شیعه بدون عنصر مصلحت، فقهی جامد و بدون هیچ گونه تحوّل که توان پاسخگویی به نیازهای بشر را داشته باشد، خواهد بود.

در رابطه با جایگاه مقاصد الشریعه در فقه خانواده باید گفت شخصیت انسان دارای دو بعد است (بعد جسمانی و بعد روحانی) و هر کدام از این ابعاد، نیازمندی های خاص خود را دارد. جسم انسان، نیاز به ارضاء غریزه و شهوت، تغذیه و استراحت و روح انسان نیاز به آرامش، محبت و ارتباط با خدا می باشد که بسیاری از این نیازهای انسان در پرتوی خانواده به بهترین شکل تأمین می شود. زن و مرد بعد از عقد نکاح از نظر چگونگی ارتباط با یکدیگر ملزم به

رعایت تکالیفی هستند که بخش عمده ای از این تکالیف اختصاص به مرد دارد و مؤلفه های حقّ جنسی، حقّ نفقه و حقّ مهریه و... برای زن را دربر می گیرد.

بر اساس نظریه مقاصد الشریعه و سلسله مراتب مصالح نزد شارع، حقوق انسانی و عاطفی زن نزد شارع اولویت بالاتری دارد؛ زیرا تأمین مصالح مهمّی چون حفظ دین، نفس، عقل و نسل را در پی دارد، اما حقوق اقتصادی در پایین ترین مرتبه برای مصلحت حفظ مال وضع شده که در قیاس با حفظ دین، نفس و غیره اهمّیت بسیار کمتری دارد.

با توجه به پیدایش مسائل جدیدی در مورد حقوق مالی و روابط میان زوجین، فقهای شیعه با تکیه بر فقه مقاصدی بسیاری از این مسائل جدید را پاسخ می دهند. برای نمونه زمانی که زن تغییر جنسیت می دهد این سؤال پیش می آید که آیا مهریه به او تعلق می گیرد یا نه؟ در پاسخ باید گفت که مهر به مقتضای عقد است و با عقد، مهریه ملک زن می شود و بعد از تغییر جنسیت به مقتضای استصحاب ملکیت نیز هم چنان در ملک زن باقی است و این مسأله با اصل نفس که یکی از ارکان مقاصد شریعت است منافات دارد و یا در مسأله نفقه نیز می توان گفت با از بین رفتن شرط ازدواج دائم نفقه نیز از بین می رود و دیگر بر مرد نفقه ای واجب نیست و با اصل عدالت در مقاصد شریعت سازگار نیست. در مسأله طلاق نیز، زوجه می تواند شرط عدم طلاق کند و فقها نیز با توجه به مقاصد شریعت در حوزه خانواده قائل به مشروعیت آن هستند و... حکم هر کدام از این مسائل را با توجه به مقاصد شریعت و مطابقت با اصول خاصّ هر یک تبیین می نماید.

پاسخ به این نیازمندی ها، همان مقاصد جزئی شریعت در حوزه خانواده می باشد که برخی از آیات و روایات به آن اشاره نموده اند.